

УДК 140.8 (477) Вернадський

ВНЕСОК В. ВЕРНАДСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Тетяна ЄМЕЦЬ

кандидат філософських наук, науковий співробітник
Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Український рух набув ваги визначальної спрямовуючої сили націєтворення завдяки непересічним особистостям, які його започатковували та розвивали. Одним із них був всесвітньо відомий учений Володимир Іванович Вернадський, мислитель, природознавець та видатний організатор науки. Долучився він також і до становлення українознавства. Активна участь В. Вернадського у модерному українському націєтворенні зумовлена як його походженням, так і його українськістю, пронесеною крізь довге життя. Реалізацією українознавчої концепції В. Вернадського стала плідна науково-організаційна участь у становленні української науки. Найвизначнішим внеском В. Вернадського в українське націєтворення є успішне заснування Української академії наук. У статті аналізується внесок В. Вернадського в українське націєтворення через його участь у становленні сучасного українознавства.

Ключові слова: націєтворення, українознавство, В. Вернадський.

ВКЛАД В. ВЕРНАДСКОГО В СТАНОВЛЕНИЕ УКРАИНОВЕДЕНИЯ

Татьяна ЕМЕЦ

кандидат философских наук, научный сотрудник
Центра украиноведения философского факультета
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Аннотация. Украинское движение приобрело вес определяющей силы нациесоиздания благодаря незаурядным личностям, которые его основывали и развивали. Одним из них был всемирно известный ученый Владимир Иванович Вернадский, мыслитель, природовед и выдающийся организатор науки. Приобщился он также и к становлению украиноведения. Активное участие В. Вернадского в современном украинском нациесоиздании обусловлено как его происхождением, так и его украинскостью, пронесенной сквозь долгую жизнь. Реализацией украиноведческой концепции В. Вернадского стало плодотворное научно-организационное участие в становлении украинской науки. Величайшим вкладом В. Вернадского в украинское нациесоиздание является успешное основание Украинской академии наук. В статье анализируется вклад В. Вернадского в украинское нациесоиздание через его участие в становлении современного украиноведения.

Ключевые слова: становление нации, украиноведение, В. Вернадский.

V. VERNADSKYI'S CONTRIBUTION TO ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN STUDIES

Tetiana YEMETS

*Candidate of Philosophical Sciences, research associate
of Ukrainian Studies Center at Philosophical Department
of Taras Shevchenko National University*

Annotation. *Ukrainian national movement became a shaping power of national building due to contribution of outstanding people to the process of its establishment and development. One of them was Volodymyr Vernadskyi, a philosopher, naturalist and an outstanding organizer of scientific researches. He also contributed to establishment of Ukrainian studies. Vernadskyi's active role in the modern Ukrainian national building process is predetermined by his origin and pro-Ukrainian worldview carried through a long life. A fruitful scientific and organizational participation in the establishment of the Ukrainian science allowed Vernadskyi's concept of Ukrainian studies to be realized. The most important Vernadskyi's contribution to the process of the Ukrainian nation building consisted in successful establishment of the Ukrainian Academy of Sciences. The article considers V. Vernadskyi's contribution to the Ukrainian nation building process through his participation in the establishment of modern Ukrainian studies.*

Key words: *nation building, Ukrainian studies, V. Vernadskyi.*

Всесвітньо відомий учений та організатор наукових інституцій кінця XIX – першої половини XX ст. Володимир Іванович Вернадський творив нові науки й нові вчення – був фундатором генетичної мінералогії, геохімії, радіогеології, космохімії, радіохімії, гідрології, став автором вчення про живу речовину, одним із засновників вчення про ноосферу. Долучився він також і до становлення українознавства.

Незважаючи на величезний обсяг матеріалів, де аналізуються наукові досягнення видатного природодослідника, а також значну увагу до його філософських поглядів, українськість В. Вернадського, яка стає наочною у вивченні його поведінки, ціннісних та світоглядних виборів, що знайшли своє відображення у життєвій, науковій та практично-організаційній діяльності, досліджена мало. Іноді необхідно навіть окремо доводити належність цієї непересічної особистості до української культури. Це й не дивно, адже в часи засилля комуністичної ідеології ім'я Вернадського активно використовувалося на потребу тоталітарної

держави. Та й у нові часи російська наука акцентує увагу виключно на участі В. Вернадського у творенні російської культури. Про його українські корені згадується лише побіжно, зазвичай у контексті інших проблем.

Але якщо неупереджено проаналізувати біографію В. Вернадського, стає зрозуміло, що у житті та творчості вченого, його концептуальних позиціях присутні виразні прояви українськості.

Час, коли народився та дорослішав В. Вернадський, в українській історії називають українським ренесансом. У другій половині XIX ст. формувалась модерна українська ідентичність. Закономірно, що українське культурницьке відродження супроводжувалось активізацією українознавчих розробок. В. Вернадський як учений та суспільний діяч не міг залишатись осторонь. Свідченням цього є стаття «Украинский вопрос и русское общество», написана, швидше за все, у 1915 р., у якій робиться не лише аналіз становища українців у російському суспільстві, а й пропонуються конкретні організаційні заходи з українізації освітнього процесу.

В. Вернадський вважав, що прогресивним силам російської інтелігенції потрібно неупереджено дослідити українське питання та докласти максимум зусиль для цивілізованого його вирішення. Він пропонував і конкретні дії. Наприклад, видання просвітницьких брошур та публіцистичні виступи з національних питань, які поширювали б правдиву, неупереджену інформацію серед широких кіл громадськості та у впливових сферах, а також конкретну програму практичних заходів. Зокрема, російським ученим у спеціальних виданнях потрібно почати пропагувати «правильний погляд» на український рух, невідкладно зайнятися проблемами мови у школі та скасуванням утисків української мови в інших сферах, сприяти скасуванню будь-яких обмежень українців у їх національному культурному розвитку. Пропонує В. Вернадський і введення «спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі та відповідних предметів у середній» [1, 218].

Хоча В. Вернадський і не сформулював своїх українознавчих поглядів в окремій роботі, його українознавча концепція є цілісною. Вона викладена ним перш за все у цитованій праці «Украинский вопрос и русское общество», а також у низці праць та записок, присвячених розбудові Академії наук, у працях, що стосуються історіософської проблематики, зокрема – роздумах над космічним значенням людства та ризиками, пов'язаними зі зростаючим впливом людства на геологічні процеси у масштабах планети Земля. Реалізацією українознавчої концепції В. Вернадського стала також його плідна науково-організаційна участь у становленні української науки. Найвизначнішим внеском

В. Вернадського в українське націєтворення було успішне заснування Української академії наук.

Слід наголосити, що українізацію освіти та науки було розпочато після Лютневої революції ще Тимчасовим урядом, який у межах загальної демократизації суспільного життя видав розпорядження дозволити у повітах та волостях, де більшість становлять українці, відкривати українські школи. Але Тимчасовий уряд швидко втратив реальну владу. Естафету українізації підхопили Центральна рада та Директорія. За Гетьманату українізація не припинялася, незважаючи на прихований спротив існуючої влади. 5 травня 1918 р. міністр народної освіти Української держави професор М. Василенко подав гетьману П. Скоропадському план роботи міністерства, який передбачав українізацію школи, створення Академії наук, університетів та центральної наукової бібліотеки. План було схвалено. У червні 1918 р. було створено Комісію для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. Очолив Комісію на запрошення М. Василенка академік В. Вернадський. М. Грушевському було запропоновано взяти участь у роботі Комісії, але він не відгукнувся на пропозицію, можливо, з політичних міркувань – як противник гетьманату, можливо, як прихильник концепції недержавності Академії наук.

В. Вернадський одночасно очолював три комісії: Комісію для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві; Комісію по вищих наукових закладах і Тимчасовий комітет із заснування бібліотеки при Академії наук у Києві. За задумом В. Вернадського, навколо майбутньої Академії мали

об'єднатися всі наукові сили. Він намагався залучити до роботи комісій визначних українських і російських учених з різних спеціальностей, котрих знав по науковій і громадській роботі, передусім професорів Київського та Харківського університетів, Київського політехнічного інституту.

У листі до А. Кримського В. Вернадський, запрошуючи всесвітньо відомого вченого взяти участь у створенні Української академії наук, писав: «Особисто я вважаю важливою цю установу з точки зору українського відродження, що, як Ви знаєте, завжди було мені дороге, і з точки зору загальнолюдської – створення такого великого науково-дослідницького центру» [4, 201]. Хоча статут Української академії наук був здобутком великої групи вчених, однак саме В. Вернадському належить головна і керівна роль у створенні його проекту.

9 липня 1918 р. відбулося перше засідання Комісії, яке розпочав вступним словом міністр М. Василенко. Він відзначив роль Наукового товариства імені Шевченка у Львові та Українського наукового товариства у Києві як наукових осередків, що започаткували процес створення Академії. Завершити цей процес покликана Українська держава. Першочерговою метою виголошувалося всебічне вивчення історії України.

В. Вернадський, який виступав наступним на засіданні Комісії, нагадав про давню академічну традицію в Україні, що бере свій початок ще з часів Острозької академії, створеної на зразок тодішніх європейських академії у XVI ст. Позиція В. Вернадського полягала в необхідності продовження традицій, але на сучасних засадах. Академічна наука мала бути не зібранням вчених за інтересами,

а потужною науковою структурою, здатною оперативно відгукуватися на потреби реального життя та пропонувати шляхи вирішення конкретних завдань. Пріоритет у дослідженнях мали отримати природничі науки. Нове в створюваній Академії, на думку В. Вернадського, полягало в орієнтації наукової діяльності на прикладні галузі, у впливі науки на піднесення виробничих сил країни.

У своїй програмній промові на першому засіданні Комісії зі створення Української академії наук В. Вернадський визначив характер, завдання і місце цього майбутнього найвищого наукового центру України в житті українського народу і світовій науці. Він наголошував на тому, що майбутня Академія мусить задовольняти важливі національні, державні і локальні життєві вимоги. Академія має «сприяти росту української національної самосвідомості і української культури шляхом широкого і глибокого, вдумливого наукового вивчення минулого і сучасного українського народу та його сусідів, природи зайнятої ними країни в усіх її безмежних проявах. Центру такої роботи, достатньо потужного, на Україні немає. Чим ширше, свободніше, глибше буде поставлене в Академії наук це вивчення, тим збільшуватиметься її національна вага. Крім цього, національну вагу вона буде мати і тому, що буде представником української нації у світовому союзі академії і що завдяки своїй вільній і широкій організації вона буде розвивати вільну організовану наукову роботу на Україні в усіх її проявах, буде знаходитись у тісному зв'язку з вченими України, з усіх сил буде підтримувати, розвивати і захищати наукову працю і наукових працівників України» [1, 252 – 253].

27 листопада 1918 р. відбулося перше Спільне зібрання Української академії наук, на якому В. Вернадський був обраний Президентом-головою.

Вчений протягом усього життя зберігав незмінний інтерес до діяльності створеної ним Української академії наук. «Для мене і Україна, і Київ, і Українська Академія, дорогі і близькі, залишилися з моєю старою особистістю»; «Мені страшенно дорогі і дуже хочеться бачити ближче і конкретніше і Академію, і Бібліотеку. Я так радію їхньому зростанню і так вірю в їхнє велике призначення, і мені так дорога Академія», – писав він у своїх листах до А. Кримського [4, 203]. Деякі з цих листів В. Вернадський писав українською мовою: від 2 січня 1919 р. із Сімферополя; 21 січня 1921 р. із Сімферополя; 23 квітня 1921 р. з Петрограда; 11 травня 1921 р. з Петрограда; 8 липня 1921 р. з Петрограда; 3 жовтня 1923 р. з Парижа; 18 вересня 1924 р. із Франції.

До кінця життя академік В. Вернадський, будучи членом Української академії наук, вважав своїм обов'язком інформувати українських академіків про результати своїх досліджень, надсилав до Києва свої роботи з Петрограда, а потім з Парижа, Праги, Москви, просив направляти йому академічні видання, прагнучи завжди бути в курсі наукових досягнень Української академії наук.

Академія створювалась в умовах громадянської війни. Але, незважаючи на зовнішні впливи, суттєвим для розбудови Академії стало розуміння В. Вернадським необхідності продовжувати традиції УНТ та прагнення його до залучення широкого кола науковців [2, 72 – 76], на противагу безкомпромісному відкиданню М. Грушевським можливості співпраці з ідейними опонентами [5, 82].

Розбіжності у поглядах на засади функціонування Академії наук народника М. Грушевського та конституційного демократа В. Вернадського перегукувались із боротьбою політичних сил на арені змагань за незалежність України. М. Грушевський в організації української науки прагнув спиратися на етнічно український елемент, політизовані українські наукові товариства. Природничники, техніки, математики були в основному зросійщеними, тому М. Грушевський їм не довіряв. Для В. Вернадського здавалося більш результативним залучати до роботи природничників, серед яких він мав багато знайомих. Хоча одночасно В. Вернадський співпрацював і з такими визначними представниками української науки, як історик М. Василенко, антрополог Ф. Вовк, філолог А. Кримський та багатьма іншими.

М. Грушевський прагнув відділення науки від держави, В. Вернадський домагався чіткого підпорядкування та підтримки освіти і науки державними установами. Слід визнати, що в подальшому, в умовах радянського ладу, державне забезпечення функціонування академічної науки призвело як до пріоритету прикладних досліджень (особливо для військово-промислового комплексу), так і до тотального контролю держави за науковими розробками.

Хоча погляди М. Грушевського та В. Вернадського на засади створення Української академії наук дуже різнилися, але було в їхніх позиціях і спільне – у розпал громадянської війни вони займалися розбудовою академічної науки. Незважаючи на жахливі побутові умови, постійні зміни влади, навіть безпосередню загрозу власній безпеці, вони працювали на майбутнє.

В. Вернадський був творцем вчення про живу речовину, розробив вчення про біосферу. Його комплексне бачення специфічної земної оболонки, що створена живою речовиною, є повчальним і в наш час, коли ще не всі, на жаль, усвідомили ризики людського втручання в біосферу. На вченні В. Вернадського про біосферу ґрунтуються сучасні дослідження з проблем охорони навколишнього середовища та збереження екологічної рівноваги. Саме йому належить першість в усвідомленні особливої ролі людини у біосфері. За В. Вернадським, людина в процесі еволюції стає геологічною силою, що змінює вигляд планети і вперше в історії Землі пізнає та охоплює усю біосферу, прагне вийти за межі планети у космічний простір. Вчений розробив концепцію про якісно новий стан біосфери – ноосферу, сферу розуму, упорядковану розумом і працею людини. Майбутнє земної цивілізації значною мірою залежить від того, наскільки людина спроможна буде перетворити біосферу в ноосферу. Перед людством у геологічній історії відкривається велике майбутнє, якщо воно це зрозуміє і не вживатиме свій розум і свою працю для самознищення.

На думку сучасного українського філософа В. Крисаченка, ідеї В. Вернадського розкривають ті взаємини з довіллям, котрі були властиві саме українському народові, виступали підвалинами розвитку його духовності у її найвищих, у тому числі філософському, виявах. Подібні ідеї, на думку В. Крисаченка, вже представлені у писемних текстах із княжих часів (Володимир Мономах, митрополит Іларіон), вони простежуються у мислителів-гуманістів і професіоналів-філософів пізнішої доби,

зокрема, у Г. Сковороди, П. Юркевича. Створення В. Вернадським вчень про біосферу та ноосферу є своєрідним підсумком розвитку цієї думки: лише людина, у крові якої через пам'ять предків зберігся погляд на Природу як всебічно просякнуту присутністю людини і водночас самодостатню, могла дійти висновку щодо генеративної і регулятивної функцій людського розуму на нашій планеті.

Ноосфера в розумінні В. Вернадського, зазначає В. Крисаченко, – це не стан, а процес творення, тому її будівництво залежить від рівня мислення не тільки окремих діячів науки і культури, а цілих народів. Це – питання природовідповідності життєдіяльності народів, яка нерозривно пов'язана з їхньою екологічною культурою. Саме від екологічної культури залежала життєдіяльність народів у минулому, залежить нормальне існування сучасної цивілізації та буде залежати її сталий розвиток у майбутньому. В Україні у зв'язку з негативними екологічними та антропологічними наслідками радянського періоду історії України, особливо з Чорнобильською катастрофою, екологічний імператив стає важливою складовою національної ідеї, екологічна безпека перетворюється на невід'ємну складову як національної, так і державної безпеки України, а достатньо висока екологічна культура населення виступає передумовою ефективної екологічної політики [3, 32 – 37].

Загалом, осмислюючи внесок В. Вернадського в українське націєтворення, слід підкреслити, що в галузі наукового пізнання України та українства спадщина видатного науковця, мислителя В. Вернадського служить джерелом нових ідей у вирішенні конкретних

завдань, а також є прикладом для формування цілісного сприйняття предмета дослідження – України як геополітичної реальності та українства як загальноцивілізаційного феномену в усій його неповторності і своєрідності у просторі і часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В.И. Публицистические статьи / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1995. – 320 с.
2. Історія Академії наук України. 1918 – 1923: Док. і матеріали АН України / Упоряд. В.Г. Шмельов, В.А. Кучмаренко, О.Г. Луговський та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 570 с.
3. Крисаченко В.С., Мостяєв О.І. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.
4. Письма В. И. Вернадского А. Е. Крымскому (1910 – 1939) // Сытник К. М., Стойко С. М., Апанович Е. М. В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине. – К., 1984. – С. 200 – 206.

5. Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia. Ідеї, змагання, діяльність. – Київ: АН України, Ін-т укр. археографії, 1993. – 320 с.

REFERENCES

1. Vernadskiy V.I. Publitsisticheskie statii / V. I. Vernadskiy. – M.: Nauka, 1995. – 320 s.
2. Istoriiia Akademii nauk Ukrainy. 1918 – 1923: Dok. i materialy AN Ukrainy / Uporiad. V.H. Shmelov, V.A. Kuchmarenko, O.H. Luhovskiyi ta in. – K.: Nauk. dumka, 1993. – 570 s.
3. Krysachenko V.S., Mostiaiev O.I. Ukraina: pryroda i liudy / V. S. Krysachenko, O. I. Mostiaiev. – K.: NISD, 2002. – 623 s.
4. Pisma V.I. Vernadskogo A. E. Krymskomu (1910 – 1939) // Sytnik K. M., Stoyko S. M., Apanovich E. M. V. I. Vernadskiy: Zhizn i deyatel'nost na Ukraine. – K., 1984. – S. 200 – 206.
5. Sokhan P.S., Ulianovskiyi V.I., Kirzhaiev S.M. M.S. Hrushevskiyi i Academia. Idei, zmahannia, diialnist. – Kyiv: AN Ukrainy, In-t ukr. arkheohrafii, 1993. – 320 s.

T. Yemets

V. Vernadkyi's Contribution to Establishment of Ukrainian Studies

Abstract

World-known scientist Volodymyr Vernadskiy was a philosopher, naturalist and an outstanding organizer of scientific researches. He also contributed to the establishment of Ukrainian studies. Vernadskiy's active role in the modern Ukrainian nation building process is predetermined by his origin and pro-Ukrainian worldview carried through a long life. His family held a memory of Cossack Vernu who served in the army of Hetman Bohdan Khmelnytskyi. Vernadskiy's wife Nataliia Yegorivna also came from an old Ukrainian family of Starytskyi.

The time when he was growing up coincided with the development of the modern Ukrainian nation building. It is natural that the Ukrainian cultural revival was accompanied by active development of Ukrainian studies. V. Vernadskiy as a scientist and public figure could not stand aside. As far back as 1915 he wrote an article «Ukrainian question and Russian Society», where he not only made the analysis of state of Ukrainians in the Russian society, but also determined the specific organizational arrangements for introduction of Ukrainianization in the educational process. Unfortunately, it was impossible to implement Vernadskiy's works under the autocratic regime. A fruitful scientific and organizational participation in the establishment of the Ukrainian science allowed Vernadskiy's concept of Ukrainian studies to be realized. The most important V. Vernadskiy's contribution to the process of the Ukrainian nation building consisted in successful establishment of the Ukrainian Academy of Sciences. November 27, 1918 he was elected as the first President of the Ukrainian Academy of Sciences. Vernadskiy emphasized that the Academy of Sciences should promote the growth of the Ukrainian national consciousness and Ukrainian culture through wide, detailed and thoughtful scientific study of the past and present of the Ukrainian people and its neighbors, the nature of the country in all its infinite forms.